

TƏQLİDİ SÖZLƏRİN SÖZYARADICILIĞINDA ROLU

Dosent Cəfərova Sürəyya Məmmədqulu qızı
Gəncə Dövlət Universiteti

Xülasə: Təqlidi sözlər öz sözyaratma xüsusiyyətinə görə həm köməkçi nitq hissələrindən, həm də xüsusi nitq hissəsi nidadan fərqlənir. Bu tip sözlərin ayrılıqda lüğəvi mənası olmasa da, müxtəlif sözdüzəldici şəkilçilərin əlavəsi ilə yeni söz yarada bilir.

Təqlidi sözlərdən isim, sifət, fel və zərflər yarana bilir. Zərflərin düzəlməsi digər nitq hissələrinin yaranmasına nisbətən fərqlənir. Belə ki, isim, sifət və feillərin yaranmasında morfoloji üsul üstünlük təşkil edirsə, zərflərin yaranmasında, əsasən, sintaktik üsuldan istifadə olunur. Əgər başqa nitq hissələri əsasən təqlidi söz köklərinə bu və ya digər sözdüzəldici şəkilçinin əlavəsi ilə yaranırsa zərflər isə təqlidi söz kökləri ilə yanaşı həmin sözlərdən düzəlmiş bir sıra sözlərə sözdüzəldici şəkilçilərin artırılması nəticəsində də yaranır. Təqlidi sözlərdən əsasən tərz-i-hərəkət zərfləri yarana bilir. Belə sözlərdən zərflərin düzəlməsinin rəngarəngliyi həmin sözlərin öz xüsusiyyətindən irəli gəlir. Məlumdur ki, zərflər hərəkətlə əlaqədar olan nitqin bir hissəsidir. Yəni hərəkətin əlamətini bildirməyə xidmət edir. Buna görə də təqlidi sözlər də hərəkətlə əlaqədar yaranır. Ən çox hərəkətin əlamətini, yaxud əlamətin əlamətini bildirən müxtəlif tərzdə ifadə oluna bilən zərflər yaradır.

Açar sözlər: təqlidi sözlər, zərf, şaq-şaq, güldür-güldür, şarap-şarapla

Ключевые слова: слова-подражания, наречия, шак-шак, смех-смех, вино-вино

Key words: imitation words, adverbs, shak-shak, laugh-laugh, wine-wine

Təqlidi sözlərin morfoloji xüsusiyyətləri içərisində nəzəri cəlb edən cəhətlərdən biri də onlardan zərflərin yaranmasıdır. Bu qəbildən olan sözlərdən isim, sifət, fel düzəldiyi kimi zərf də düzələ bilir. Zərflərin yaranması digər nitq hissələrinin düzəlməsi üsulundan fərqlənir. Belə ki, təqlidi sözlərdən isim, sifət, fel yaranarkən morfoloji yolla sözdüzəlməsi prosesi əsas rol oynayır. Həmin sözlərdən zərflərin yaranmasında isə morfoloji üsuldan az istifadə olunur. Burada sintaktik yolla sözyaranması üsulu əsas yer tutur. Zərflərin yaranmasında digər nitq hissələrinə nisbətən başqa xüsusiyyətlər də özünü göstərir. Əgər başqa nitq hissələri əsasən təqlidi söz köklərinə bu və ya digər sözdüzəldici şəkilçinin əlavəsi ilə yaranırsa, zərflər isə təqlidi söz kökləri ilə yanaşı, həmin sözlərdən düzəlmiş bir sıra sözlərə sözdüzəldici şəkilçilərin artırılması nəticəsində də yaranır. Daha dəqiq desək, zərflər eyni zamanda təqlidi sözlərdən düzəlmiş isim və fellərin təkrarlanması, təkrarlanaraq sözdüzəldici şəkilçilərin əlavə olunması ilə də yarana bilir. Təqlidi sözlərdən əsasən tərz-i-hərəkət zərfləri yarana bilir. Təqlidi sözlərdən zərflərin düzəlməsinin rəngarəngliyi həmin sözlərin öz xüsusiyyətindən irəli gəlir. Məlumdur ki, zərflər hərəkətlə əlaqədar olan bir nitq hissəsidir. Yəni hərəkətin əlamətini bildirməyə xidmət edir. Təqlidi sözlər də əsasən, hərəkətlə əlaqədar yaranır. Buna görə də təqlidi sözlər ən çox hərəkətin əlamətini, yaxud əlamətin əlamətini bildirən, müxtəlif tərzdə ifadə oluna bilən zərflər yaradır. Təqlidi sözlərdən zərflər aşağıdakı hallarda yarana bilir.

1. *Heç bir bağlayıcı ünsür qəbul etmədən sadə təqlidi sözlərin təkrarı ilə yaranan zərflər.* Məs: -qar-qar, par-par, şıp-şıp, zağ-zağ, qur-qur, qurt-qurt, gildir-gildir, hort-hort, şaq-şaq, tir-tir, qıj-qıj, çat-çat və s. Rezin qamçılar da səsləndi: - Şaq-şaq... (M.Dilbazi); Başlayacaqlar hort-hort çay içməyə, gecə yarıyacan qurtarmaq bilməyəcəklər (İ.Hüseynov); Bütün kənd mənim əlimdən zağ-zağ əsir (S.Rəhimov).

Yuxarıda verilmiş misallarda işlənən təqlidi sözlərin zərf olduğu şübhəsizdir. Birinci cümlədə şaq-şaq qamçıların dalbadal zərblə vurulduğunu, ikinci cümlədə işlənən hort-hort

DOI:10.30546/gdu.2023.268-272

dalbadal çay içildiyini, üçüncü cümlədəki *zağ-zağ* sözü isə camaatın ondan nə dərəcədə qorxdığını göstərir.

Yuxarıda verilmiş cümlələrdə işlənmiş səs və obraz təqlidi sözlərin heç bir bağlayıcı ünsür və sözdüzəldici şəkilçi qəbul etmədən təkrarlanaraq işləndiyini görürük. Bu zaman həmin sözlər hərəkətin müxtəlif cəhətdən əlamətini bildirdiyinə görə zərf nitq hissəsinə çevrilir. Bu hal yalnız Azərbaycan dilində deyil, digər türk dillərində də özünü göstərir. Oğuz qrupuna daxil olan dillərdən türk dilində də təqlidi sözlər heç bir bağlayıcı ünsür qəbul etmədən, sadəcə təkrarlanaraq zərf yarada bilər. Məs.: *güm-güm, tir-tir, gür-gür, tık-tık, şak-şak, tıptı-tıptı* və s. Ata kapım çalınıyor: *güm-güm-güm* (S.Mustafə); *Şak, şak, şak...* Pəncərəmin camında ıslanmış *tir-tir* titriyor bir sercekuş (V.Hasanof); İmza istiyen, haddini, terbiyesini bilsin, usule nizama uysun gəlsin ayaklığıyla *tıptı-tıptı* (N.Hikmət).

Yuxarıda verilmiş cümlələrdə işlənmiş təkrar təqlidi sözlər zərf nitq hissəsi yerində işlənmişdir. *Güm-güm-güm* qapının necə döyülməsini, *tir-tir*- ıslanmış quşun əsdiyini, *tıptı-tıptı* – sözü isə ayaq səslərinin taqqıltısını ifadə edir.

Təqlidi sözlərin bir qismi zərf əmələ gətirdikdə təkrarlanması ilə yanaşı «*ilə*» qoşması da qəbul edilir. Yəni belə halda təkrar təqlidi sözlə «*ilə*» qoşmasının qısaldılmış forması olan – *la, -lə* birlikdə zərf nitq hissəsini yarada bilər. Bu zaman baş vermiş səs hadisəsinin və hərəkətin səs-küylə müşayiət olunduğu aydınlaşır. Məs.: *mırmırla, şaraq-şaraq, ho-ho ilə* və s.

Şahini hədələyə-hədələyə ayaqlarının ucunda daş pilləkəni *mır-mırla* düşüb, ayaqlarını yellətdi (S.Rəhimov); Gərək kəl qoşasan və «*ho-ho! ilə*» o tərəf – bu tərəfə çəkəsən (M.Abbaslı); Plov üstünə qoyulan toyuq-cüclərin qol-qanadından öz iti dişləri ilə *şaraq-şaraq*la gəmirəcək (S.Rəhimov).

Azərbaycan dilində təqlidi sözlərdən zərflərin bir qismi də *a, ha* birləşdirici ünsürləri ilə yaranır. Bu zaman təkrar və qoşa işlənən bilən təqlidi sözlərin arasına *a, ha* birləşdirici ünsürlərindən uyğun gələn əlavə olunur.

a) *a* birləşdirici ünsürü vasitəsilə əmələ gələn zərflərdən aşağıdakıları göstərmək olar. Məs.: *şaxaşax, çaqaçaq, fışafış, taqqataq, tıptatıp, pıqqapıq, tırtatırp, xırtaxırt, çıqqaçıq, şarpaşarp, hortahort, fisafis, murtamırt, qurtaqurt* və s.

Göy biyanların ara-bərəsində burnunu gəzdirib otlardan xırpa-xırp qoparırdı (İ.Hüseynov); Yağış yağdı, yağış yağdı tıqqatıq! Yağış yağdı, tut ucundan göyə çıx (T.Mütəllibov).

b) *ha* birləşdirici ünsürün köməyi ilə təkrarlanaraq işlənən təqlidi sözlərdən zərflərin yaranması. Məs.: *şaqhaşaq, zırınqazırınq, şıqhaşırıq, gürhagur, şırhaşır, vızhavız, taphatarap, qurhaqur, vıyhavıy, zığhazığ, güruphagurup, taqhataq* və s. Dağları ötə-ötə *gürhagur* bir dəmir qanadlı əyriblan gəldi (S.Rəhimov); Yel qıjıldayır, dərə guruldayırdı, dolular *şıqhaşırıq* çətənə dəyirdilər (A.Divanbəyoglu); Gurladı göy *şaqhaşaq* (M.Dilbazi); Yağış yağır *şırhaşır* /Su verir budaqlara (T.Mütəllibov).

c) *a, ha* birləşdirici ünsürü ilə işlənərək zərf əmələ gətirən təqlidi sözlər eyni zamanda *la, lə* qoşmasının əlavə olunması ilə də yenilənə bilər. Məs.: *taqqataqla, şıppaşıpla, qurtaqurtla, marçamarçla, xırtaxırtla, hıqqahıqla, zırhazırla, qıjhaqıjla, şarhaşarla, gürhagurla, hıqqa-zıqla, pıqqapıqla* və s.

İri vedrədə *pıqqapıqla* qaynayan paltarın acı buğu nəfəsi darıxdırırdı (H.Abbasadə); Taxta vaqonlar *taqqataqla* bir-birinin qarnına girdi (Əfqan); Aylarla xəstə düşüb *hıqqa-zıqla* zarıncı yataırdı (S.Rəhimov); Ağ köpüklü çay *qıjhaqıjla* axır, yaşıl meşənin arasındakı tarlalar Göy-göl kimi ləpələnirdi (S.Rəhimov).

Yuxarıda verilmiş cümlələrdə işlənmiş zərflər əsasən hərəkətin səslə əlaqədar olan hissələrini izah etməyə xidmət edir. Bu tip təqlidi sözlərdən düzələn zərflər, demək olar ki,

DOI:10.30546/gdu.2023.268-272

Azərbaycan dilinə məxsusdur. «A» birləşdirici ünsürü ilə işlənən təqlidi sözlər digər türk dillərində az-az təsadüf olunsada, «ha» birləşdirici ünsürü və «ilə» qoşması ilə işlənə bilən təqlidi sözlər nəzərə çarpmır. Deməli, «ha» birləşdirici ünsürü və «ilə» qoşmasının köməyi ilə təqlidi sözlərdən zərflər yaratmaq xüsusiyyəti Azərbaycan dilinə məxsusdur. İstər heç bir bağlayıcı ünsür olmadan təkrarlanaraq, istərsə də «a, ha» birləşdirici ünsür və «ilə» qoşmasının köməyi ilə yaranan zərflər Azərbaycan dilində çoxluq təşkil edir.

Təqlidi sözlərdən əmələ gəlmiş zərflərin bir qismi də müxtəlif struktur ünsür və şəkilçilər qəbul etmiş təqlidi sözlərin təkrarlanması yolu ilə yaranır. Bunlardan –il, -il, -ul, -ül, -ır, -ir, -ur, -ür struktur ünsürlərini göstərmək olar. Məs.: *mışıl-mışıl, civil-civil, xırıl-xırıl, parıl-parıl, gurul-gurul, şırıl-şırıl, işıl-işıl* (Azərbaycan); *mışıl-mışıl, mırıl-mırıl, pırıl-pırıl, şırıl-şırıl, tiril-tiril, şavul-şavul, ışıl-ışıl* (türk).

Bir sıra zərflər də –ır, -ir, -ur, -ür struktur ünsürü qəbul edərək təkrarlanan təqlidi sözlərdən yaranır. Məs.: *şappır-şappur, tappır-tappur, dıncır-dıncır, gumbur-gumbur, şaqqır-şaqqr* (Azərbaycan); *zingir zingir, lakır lakır, takır takır, hışır hışır, guçur guçur* (türk). Şappır-şappur yuyunan yerdə,.. çəkil vuran yerdə və sair vəziyyətlərdə xatırlaya bilərdi (İ.Hüseynov); Sönük gözləri körpə uşağa, döşəmədə ayaqyalın *tappır-tappur* yeriyan, başının üstünü almış fəlakətdən xəbərsiz olan uşağa dikilmişdi (M.Cəlil); *Zingir zingir* sarsıtı camıyı (A.İzzetov); Karşımda suyu *lakır lakır* içecek (N.Hikmet); Bu ten kuru çınar yaprağına dönecek: Sarı, sert, *hışır hışır* (N.Hikmet).

Təqlidi sözlərdən zərflərin bir qismi leksik-morfoloji yolla yaranır. Burada həm sözdüzəldici şəkilçilərin, həm də sözlərin özlərinin rolu böyükdür. Bu qəbildən olan zərflər təkrar təqlidi sözün hər iki komponentinə aşağıdakı sözdüzəldici şəkilçilər artırıldıqdan sonra yaranır: -im, -im, -um, -üm, -ın, -ip, -ip, -up, -up və s.

a) -im, -im, -um, -üm sözdüzəldici şəkilçiləri təqlidi sözlərdən zərfləşməsi prosesində digər sözdüzəldici şəkilçilərə nisbətən üstünlük təşkil edir. İstər -im, -im, -um, -üm istərsə də göstərilən o biri şəkilçilər təqlidi sözlərə əlavə olunduqda həmin sözlər yeni məna çalarlığı təşkil edir. Bu şəkilçinin əlavəsi təqlidi sözü öz əvvəlki mənasından tam uzaqlaşdırmır, ona yaxın bir mənanı ifadə edə bilər. Məs.: *zarın-zarın, gurum-gurum, işım-işım* və s.

Zarın-zarın – sözünün kökü *zar-zar*, *gurum-gurum* – sözünün kökü *gur-gur* təqlidi sözləri ayrılıqda da işlənə bilər. Hər iki halda təqlidi söz eyni mənanı verir. – im, -um sözdüzəldici şəkilçinin əlavəsi burada mənanı daha da qüvvətləndirir, şiddətləndirir. Məs.:

Qəlbimizdə ildırım / Bağırır *gurum-gurum* (A.Şaiq); Əgər Kosa bu an danışığa davam etsəydi, yetim uşaq kimi *zarın-zarın* ağlayacaqdı (S.Rəhimov).

Yuxarıda göstərilən təqlidi sözlər birinci variantda, yəni sözdüzəldici şəkilçi qəbul etməzdən əvvəl, əsasən, həmin isimlərdən əmələ gəlmiş fellərlə işlənə bilər. *Zar-zar zarıdı, gur-gur guruldadı* və s. Təqlidi sözdən yaranmış işım-işım zərfləri isə yuxarıda bəhs etdiklərimizdən fərqlənir. Əgər *zarın-zarın, gurum-gurum* sözlərini kök və şəkilçiyə ayırmaq mümkün olarsa və hər iki halda zərflərin mənasında işlənə bilirsə, *işım-işım* sözü bu xüsusiyyətə malik deyildir. Məs.: Onun üzündəki hədsiz qırıqlar açılır, gözləri *işım-işım* işıldayırdı (S.Rəhimov).

Yuxarıda verilən misaldan aydın olur ki, *işım-işım* sözü işıq hadisəsinə təqlidən yaranmışdır. Bu sözün kökünün ayrılıqda işlənməsinə dildə təsadüf olunmur.

-Im sözdüzəldici şəkilçilərdən bəzən müstəqil mənalı fellərdən düzələn zərflərdən bir qismi mənacə təqlidi sözlərdən düzəlmiş zərflərə uyğun gəlir. Düzdür, bu qəbildən olan sözlər təqlidi sözlərdən düzəlmiş zərflərdən fərqlənir. Lakin bunlar sözdüzəldici şəkilçi qəbul etdikdən sonra kəsb etdikləri məna çalarlığı qismən obraz təqlidi sözlərə yaxınlaşır. Bununla belə, həmin sözləri təqlidi sözlərdən düzəlmiş zərflərlə eyniləşdirmək olmaz. Məs.: Can

DOI:10.30546/gdu.2023.268-272

yanğısından *atım-atım* atılırdı (A.Divanbəyoğlu); Gecələr *çalım-çalım* çalxalanırdı (A.Divanbəyoğlu);

Yuxarıda verilən misallardan aydın olur ki, istər *atım-atım*, istərsə də *çalım-çalım* sözlərinin kökü müstəqil mənalı fellərdir. Lakin çalxanmaq felinin kökü olan çal və atılmaq felinin kökü at felinə *-ım* şəkilçisi əlavə etdikdə məna məcaziləşir və obraz təqlidi sözə yaxınlaşır. Ona görə *atım-atım* və *çalım-çalım* zərflərini də şərti olaraq bir növ obrazla əlaqədar götürmək olar.

Oğuz qrupu dillərindən türk dilində də *-ım* sözdüzəldici şəkilçisi qəbul etmiş təkrar təqlidi sözlərin zərf yaratması hallarına təsadüf olunur. *Sızım sızım, inim inim* və s.

Her yanımlar *sızım sızım* (A.Saldof); Petrofu *inim inim* inletmək zamanı geldi artık (N.Hikmet).

b) Zərflərin bir qismi də təqlidi sözlərin sonuna *-ın* sözdüzəldici şəkilçisinin əlavəsi ilə yaranır. *-In* sözdüzəldici şəkilçisi və təqlidi sözlərdən əmələ gəlmiş zərflər hərəkətin pünhan, asta, gizli baş verdiyini göstərir. Məs.: *xısın-xısın, zarın-zarın* və s.

Tanımayan olsaydı O, uşaq kimi buradaca *zarın-zarın* ağlar (S.Rəhimov); İndi bu Zəkəriyyəoğlu qulluqdan qovulduğuna görə burada oturub *zarın-zarın* ağlamasınmı? deyər xırıldadı (S.Rəhimov); O *xısın-xısın* pıçılıtlarla deyirdi (Ə.Cəfərzadə).

c) *-ın, -in, -un, -ün* şəkilçilərini qəbul etmiş təqlidi sözlər də zərf əmələ gətirir. Məs.: *Şarap-şarap, tarap-tarap, gurup-gurup, tırıp-tırıp* və s.

Evdə durub/Tırıp-tırıp/ Kimdir gəzən (M.Dilbazi); *Şarap-şarap/* Göy sulara/ Qanadını çırpır quşlar (M.Dilbazi).

Bu tip sözlərin bəzən ikinci tərfi «z» ünsürünü qəbul etdikdən sonra zərf olur. *Gurup-guppaz* – Özünü götürüb *gurup-guppaz* qatardan atdı (S.Rəhimov).

Təqlidi sözlərdən düzəlmiş zərflər içərisində sırf morfoloji yolla əmələ gəlib tək işləmə bilməsinə də təsadüf olunur. Bu tip zərflər təqlidi söz köklərinə zərf düzəldən sözdüzəldici şəkilçilərin artırılması ilə yaranır. Məsələn, *şarp* səs təqlidi sözünə *dan* sözdüzəldici şəkilçisini əlavə etməklə *şarpdan* təzi-hərəkət zərfi yaranır. Bu söz dildə çox vaxt *şarpdan* şəklində işlənir. Həmin sözdə işlənmiş *a* səsi dilin ahənginə uyğun olaraq kök və şəkilçinin arasına əlavə olunur. Ruqiyyə əlini yuxarı qaldırıb *şarpdan* yanına saldı (A.Divanbəyoğlu).

Təqlidi sözlərdən zərf düzəlməsi prosesini diqqətlə nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, dildə bəzən tək halda işləmə bilən səs təqlidi sözlər heç bir şəkilçi və struktur ünsür qəbul etmədən zərf ola bilər. Məs.: *Xırt* kəsdi, *fis* getdi, *çirt* atdı, *xırp* kəsildi və s.

Gülüşənin səsi *xırp* kəsildi (S.Rəhimov); Dəftərin qulağına yaz ki, bu dəfəki avans da *fis* getdi (İ.Hüseynov).

Təqlidi sözlərdən zərf yaranmasında daha bir xüsusiyyəti qeyd etmək maraqlı olardı. Belə ki, bu hal dildə çox nadir hallarda təsadüf olunur. Bəzən təkrarlanma yolu ilə təqlidi sözlərdən zərf yarandıqda qoşa şəkildə işlənmiş sözlərdən biri müstəqil mənalı olur. Məsələn *mat-məəttəl* dedikdə ikinci tərəfin müstəqil mənaya malik olması şübhəsizdir. Bu tip sözlərdə tərəflərdən biri müstəqil mənalı söz olduqda, digəri obraz təqlidi söz olur. Bu xüsusiyyətə səs təqlidi sözlərdə təsadüf olunmur. Məs.:

Dünyanın işlərindən baş açmaq olmur ha, elə insafsız əməllər tutur ki, qalırsan *mat-məəttəl* (S.Azəri).

Yuxarıda verilmiş misaldan aydın olur ki, *mat-məəttəl* sözü yalnız cümlə daxilində verdiyi mənaya görə obraz təqlidi xarakteri daşıyır.

Ədəbiyyat

1. Hüseynzadə M. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1983, 2007.
2. Xəlilov Buludxan. Müasir Azərbaycan dilinin morfolojiyası. Bakı, 2007.
3. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 2000.

4. Nağdalıyev Aydın. Müasir Azərbaycan dili. Gəncə, 2016.

5. Худайкулиев М. Подражательные слова в туркуенском языке. Ашхабад, 1962.

РОЛЬ ПОДРАЖАТЕЛЬНЫХ СЛОВ В СЛОВОТВОРЧЕСТВЕ

Джафарова Сурая Маммедкулу кызы

Резюме

Подражательные слова отличаются как от вспомогательных частей речи, так и от специальной части речи восклицательного характера по своему словообразовательному признаку. Хотя слова этого типа сами по себе не имеют лексического значения, они могут образовывать новое слово, добавляя различные словокорректирующие суффиксы.

Имитационные слова могут образовывать существительные, прилагательные, глаголы и наречия. Образование наречий отличается от образования других частей речи. Так, если при образовании существительных, прилагательных и глаголов преобладает морфологический способ, то при образовании наречий в основном используется синтаксический способ. Если другие части речи образуются в основном путем прибавления к подражательным корням тех или иных словопоправочных суффиксов, то наречия образуются в результате прибавления словообразовательных суффиксов к ряду слов, образованных от этих слов вместе с подражательными корнями слов. Наречия образа действия и действия могут быть образованы в основном из подражательных слов. Сложность образования наречий из таких слов связана с характеристиками этих слов. Известно, что наречия являются частью речи, связанной с действием. То есть служит для обозначения знака движения. Поэтому в связи с действием создаются и имитативные слова. Он образует наречия, которые могут выражаться по-разному, чаще всего обозначая признак действия или признак признака.

THE ROLE OF IMITATIVE WORDS IN WORD CREATION

Cafarova Surayya Mammadqulu kızı

Summary

Imitative words differ both from auxiliary parts of speech and special part of speech exclamation due to their word-forming feature. Although words of this type have no lexical meaning in isolation, they can create a new word by adding various word-correcting suffixes.

Imitative words can form nouns, adjectives, verbs and adverbs. The formation of adverbs differs from the formation of other parts of speech. Thus, if the morphological method prevails in the formation of nouns, adjectives and verbs, the syntactic method is mainly used in the formation of adverbs. If other parts of speech are mainly formed by adding one or another word-correcting suffix to imitative word roots, then adverbs are formed as a result of adding word-correcting suffixes to a number of words made from those words along with imitative word roots. Adverbs of manner and action can be formed mainly from imitative words. The complexity of forming adverbs from such words comes from the characteristics of those words. It is known that adverbs are part of speech related to action. That is, it serves to indicate the sign of the movement. Therefore, imitative words are also created in connection with the action. It creates adverbs that can be expressed in various ways, mostly denoting the sign of an action or the sign of a sign.

Rəyçi: dosent G. Mehraliyeva

Azərbaycan dili kafedrasının 11 sentyabr 2023-cü il tarixli iclasın 01 saylı protokolu

Daxil olduğu tarix 11 sentyabr 2023-cü il

ATALAR SÖZLƏRİ VƏ ONLARIN İŞLƏNMƏ MƏQAMLARI

Əliyeva Aynurə Kamran qızı

AMEA Gəncə Bölməsi Humanitar Tədqiqatlar İnstitutu

yavernamazova@mail.ru

Xülasə: Şifahi xalq ədəbiyyatının özünəməxsus janrlarından biri də atalar sözləridir. Atalar sözləri xalqımızın ta qədim zamanlardan insan həyatının bütün mərhələləri barədə əldə etdiyi bilik və bacarıq, həyat təcrübələrini özündə əks etdirmişdir.

Çox sayda atalar sözlərinə Azərbaycan türk ədəbiyyatının şah əsəri olan “Kitabi- Dədə Qoqud”da rast gəlinir. Burada Qorqud Ataya aid yetmişdən artıq atalar sözləri toplanıb, iki minədən artıq atalar sözləri və zərbi-məsəli özündə ehtiva edən “Oğuznamə”, həmçinin mindən artıq atalar sözləri və xalq məsəlini özündə birləşdirən XVIII əsr abidəsi “Əmsali-türkanə”ni də qeyd etmək olar. Azərbaycan atalar sözlərinin ardıcıl şəkildə toplanmasına, tərtib və nəşr olunmasına əsasən XIX əsrin sonlarından etibarən başlanır.

Atalar sözlərinə bir çox folklor janrlarının daxilində də rast gəlirik. Atalar sözləri xalqımızın təfəkkür tərzinin ən dərin məna qatlarını özündə daşıyan folklor nümunələridir.

Atalar sözləri müxtəlif yerlərdə, müxtəlif zamanlarda yaranıb ağzılarda dolaşdığı üçün hər kəs onu bir cür söyləyir, danışq zamanı öz sözünü qiymətləndirmək üçün ondan məqsədəuyğun şəkildə istifadə edir. Atalar sözləri və məsəllərin yaranması və inkişafı bu gün də davam etməkdədir.

Açar sözləri: Şifahi xalq ədəbiyyatı, folklor nümunəsi, atalar sözü, bayatı

Ключевые слова: Фольклор, образцы устной литературы, пословицы, баяты

Key words: folklore, seunples of oral literature, provebs, bayati

Xalqımızın uzun illərə dayanan, zamanın sınağından süzülüb gələn, ulu babalarımızdan bizə miras qalan atalar sözləri şifahi şəkildən yazılı şəkilə düşərək nəsillərdən-nəsillərə ötürülüb və bu günümüzdə qədər gəlib çatmışdır.

Atalar sözləri xalqımızın ta qədim zamanlardan insan həyatının bütün mərhələləri barədə əldə etdiyi bilik və bacarıq, həyat təcrübələrini özündə əks etdirmişdir.

“Dost dosta tən gərək, tən olmasa gen gərək”. Misal çəkilən bu atalar sözündə iki dostun bir-birinə səmimi olmamasını göstərir. Buna görə də belə dostluqda etibar və yoldaşlıq olmur.

“Qohum qohumun ətini yesə də, sümüyünü çölə atmaz”. Açıqlaması: qohumlar arasında nə qədər narazılıq olsa da, çətin günündə həmişə qohum qohumun yanında olur.

“Torpaq deyər: öldür məni, dirildim səni”. Torpağı əkib becərmək lazımdır ki, bol məhsul almaq olsun.

“Yüyrək at özünə qamçı vurdurmaz”. İnsan zəhmətkeş olmalıdır ki, çəkdiyi əziyyətin bəhrəsini görsün.

“Qılınç kəsməyəni söz kəsər”. Sözün dəyərli və kərəmətli olduğunu bildirir, sözlə sülh və əmin-amanlıq əldə etmək olar.

Prof. Paşa Əfəndiyev atalar sözləri ilə bağlı aşağıdakı fikirləri qeyd edir: “Atalar sözləri” xalq hikməti, xalq zəkası, xalqın həyat və məişəti, əmək fəaliyyəti ilə daha sıx bağlı olan formaca kiçik mənaca geniş janrlardan biri olmaqla yanaşı, xalqın əsrlərdən bəri, əldə etdiyi sınaq və təcrübələrin nəticələrinin ümumiləşmiş formasıdır. İnsan həyatına dair bilik və təcrübəni özündə əks etdirən atalar sözləri dərin məna və məzmun mündəricəsi ilə də diqqət çəkmişdir.